

Om döda och efterlevande med exempel från Bredrör, Skelhøj, Sagaholm och Mjeltehaugen

"Dead man tell no tales"

Lemmy

Inledning

Döden var möjligen inte den viktigaste händelsen i en bronsåldersmänniskas liv, men det var sannolikt den händelse som satte mest varaktiga spår – åtminstone för en arkeolog. Runt om i Skandinavien tronar tiotusentals monumentala gravminnen upp sig, vilka allt sedan de uppfördes fångat människors fantasi, undran och nyfikenhet (Fig. 1); Vilka var dem som skapade dessa monument? När skedde det? Varför? Följande artikel syftar inte till att besvara några liknande frågor. Däremot utgör artikeln ett försök att förskjuta frågan om hur olika gravmonument förhåller sig till det omgivande landskapet, till att beforska hur olika reella och imaginära "landskap" är manifesterade i olika gravmonument. Denna perspektivförskjutning är föranledd av flera olika men närbesläktade anledningar.

Figur 1. Mjeltehaugen från Giske såsom den framstod vid ett besök 1922. Foto: J. Bøe/Bergen Museum.

Den första och samtidigt den mest självklara anledningen till denna perspektivförskjutning är att döden – som vi känner den – i första hand inte är ett problem för den avlidne, utan för de efterlevande. I enlighet med Marcel Mauss (1990) kriterier utgör döden ett ”totalt socialt fenomen”, eftersom döden för med sig såväl ekonomiska, sociala, juridiska, politiska, moraliska, religiösa, estetiska, ontologiska, och kanske även andra implikationer när den inträffar. De flesta av dessa implikationer berör dock enbart de efterlevande; Där döden är finns inte jag och där jag är finns inte döden. I döden, såväl som i livet, är vi alla amatörer och våra handlingsmöjligheter på den andra sidan är – så vitt vi vet – ytterst begränsade. Din död är därför inte bara din, för den berör i först hand andra människor än dig själv. En människas fortsatta öden och äventyr i livet efter detta vilar därmed i andras händer – de efterlevandes. Detta gäller inte minst förpliktelsen att uppföra olika gravmonument.

Även om det går att påvisa ett och annat undantag, så är det osannolikt att dem som gått hädan själva kan ha sört för uppförandet av de mångtaliga gravmonument som arkeologer studerar – döda människor bygger inga monument! Trots denna närmast självklara insikt är det paradoxalt nog alltså den avlidne själv, hennes gravgåvor, betydelsen av ett eller annat gravskick eller gravmonumentets placering i landskapet som sätts i fokus när arkeologer studerar betydelsen av döden i det förflutna. På senare tid har innebörden av olika gravritualer belysts och beforskats, men också i dessa studier lyser ofta de efterlevande med sin frånvaro. Hur de efterlevande – dem som i de allra flesta fall har sört för den avlidnes hädanfärd – manifesterat sig i de enskilda gravminnena är sällan eller aldrig diskuterat inom det arkeologiska fältet (Fig. 2). Ett sätt att göra detta kan vara att lägga större vikt vid själva uppförandet av olika gravmonument i den arkeologiska analysen.

Figur 2. Katty Wahlgren vid Oscar Montelius "Hagadös" på Norra Kyrkogården i Stockholm. Montelius, nestorn inom svensk och nordisk arkeologi, avled 1921 efter en livslång dedikation till den arkeologiska vetenskap som han själv varit med att gestalta. Gravmonumentet på bilden stod dock färdig först i slutet av 1920-talet efter initiativ av hans "lärjungar". Vems syften tjänade egentligen uppförandet av detta monument, Montelius eller hans lärjungar? Foto: J. Goldhahn.

Ett monument förändrar påtagligt människors upplevelse av ett landskap (Fig. 1). Såväl landskapets form som dess tillskrivna meningsinnehåll ändras (Bradley 1999). På samma vis kan monumentet själv betraktas som en förkroppsligad tidskapsel, vilken avspeglar ett ofta lika strikt som regisserat händelseförlopp (Goldhahn 1999); från det att monumentet planerades, genom begravningsceremonins olika övergångsritualer och uppförandet av monumentet, till monumentets egna efterliv; hur det åldras, förfaller och förgås.

En och samma begravningsritual kan ta mycket lång tid att planera och ännu längre tid att genomföra. Så har den berömda skeppsbegravningen från Oseberg ifrån Vestfold i Norge sannolikt pågått i flera månader eftersom skeppet är uppdraget över vårbloomster och det återfanns mogna äpplen bland gravgåvorna (Gansum 2002). Den berömda ”prinsgraven” från Hochdorf ifrån Baden Württemberg i Tyskland lär ha tagit ännu längre tid att uppföra och begravningsceremonin kan ha sträckt sig över en så pass lång tidsrymd som fem år (Olivier 1999)!

Även tillsynes mindre och oansenliga gravmonument uppvisar ofta en komplicerade morfologi med en ytterst artikulerad arkitektur. Evert Baudou har i detta sammanhang betonat att uppförandet av ett gravmonument både är en tids- och arbetskrävande process. Enligt beräkningar utförda av Baudou är var kubikmeter i ett färdigt gravmonument jämförbart med en arbetsinsats som motsvarar en arbetsdag för en vuxen individ (Baudou 1968:156). Att uppföra ett monument likt Lusehøj på sydvästra Fyn kan utifrån dessa beräkningar tagit omkring 3 200 arbetsdagar (jfr. Thrane 1984:151; Goldhahn 1999:226).

Något som sällan påtalas i dessa sammanhang är det faktum att likaväl som upplevelsen av ett landskap förändras med uppförandet av ett monument, så förändras själva landskapet genom denna praxis. Samtidigt som monumenten materialiseras i landskapet så manifesteras landskapet i monumentet. Främst sker detta genom att det byggnadsmaterial som går åt för att uppföra ett monument skall hämtas från en plats för att inkorporeras i ett nytt sammanhang. Det material som då kommer till användning – trä, jord, torv, sten, sand, tång, skärvsten, strandgrus, snäckor, samt bruket av eld och vatten, et cetera – transformeras genom denna handling till något mer allomfattande och bestående än summan av det färdiga monumentets enskilda delar. Ibland har uppförandet av ett monument förändrat hela landskap. Enbart torven till Lusehøj motsvarar en rituell förstörelse av över sju hektar fertil mark (Thrane 1984), vilket ungefär motsvarar en yta av tio normalstora fotbollsplaner! Gad Rausing (1993) har därför föreslagit att uppförandet av bronsålderns mångtaliga högar bör betraktas som en gåva och/eller ett offer av betes- och/eller odlingsmark till den avlidnes ära.

Medan uppförandet av ett monument likt Lusehøj har en temporär destruktiv inverkan på landskapets produktivitet, kan uppförandet av ett röse ha haft motsatt effekt. Ett normalstort röse som är 16 meter i diameter och två meter högt har en uppskattad volym på omkring 200 kubikmeter. Röset kan då innehålla 13 768 stenar av olika dimension med en sammanlagd vikt på omkring 225 ton (Ragnesten 2005:353-355)! Att uppföra ett liknande monumentet har beräknats till två månader för fem vuxna individer (*ibid*:365), eller omkring 200 arbetsdagar om vi följer Baudous räkneexempel ovan.

Ett röse av lite större dimension, likt Bredarör i Kivik som en gång i tiden mätte omkring 75 meter i diameter och hade en förmodad höjd på omkring sju meter (Larsson 1993; Randsborg 1993), skulle efter en snillrik omräkning kunna motsvara 1 077 346 stenar med en sammanlagd

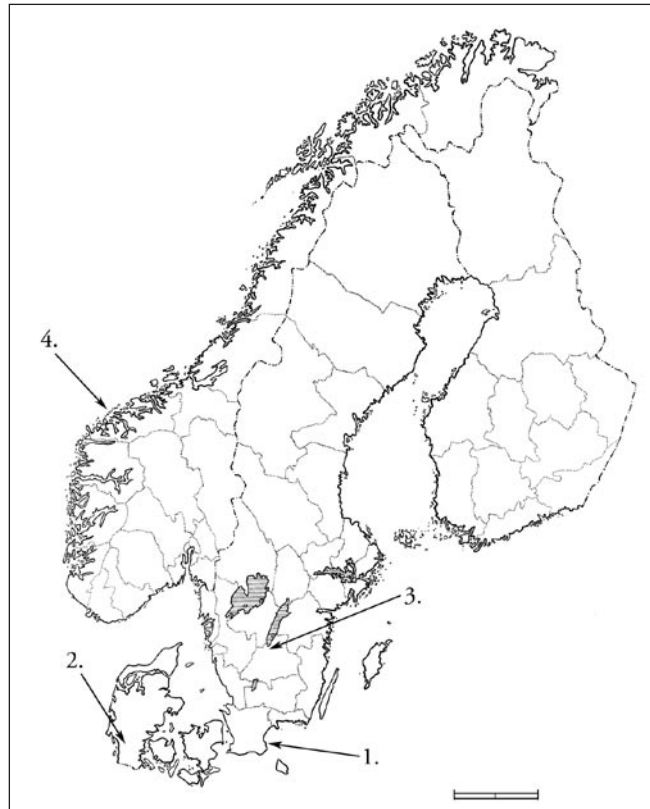
vikt på omkring 17 600 ton! Att uppföra ett liknande monument skulle ta omkring 15 650 arbetsdagar/m³, vilket motsvarar ca 43 års arbete för en person eller 43 personers arbete under ett år. Vid rekonstruktionen av Bredarör 1932 och 1933, då röset gjordes 75 meter i diameter och 3,5 meter högt, gick det åt cirka 10 000 ton sten vilket motsvarade omkring 80 000 hästkärrors last (Randsborg 1993:7-8)! I detta sammanhang har Lars Larsson räknat ut att den sten som gick åt till uppförandet av Bredarör kan ha skapat en stenröjd yta på omkring 20 hektar (Larsson 1993:141), vilket motsvarar omkring 30 normalstora fotbollsplaner! Att få disponera och bruka de stenfria markytor som uppstod då Bredarör materialiserats – för bebyggelse, odling, bete eller något annat ändamål – måste både känts ärofullt och förpliktande. Samtidigt bör denna praxis ha tillskrivits en socialt maktlegitimerande funktion (Goldhahn 2005:29).

I såväl fallet med högarnas förstörelse av fertila marker som rösenas skapande av fertila marker hade uppförandet av ett gravmonument mer och fler konsekvenser för de efterlevande än för den avlidne.

Även om dessa matematiska beräkningar enbart bör betraktas som tänkta abstraktioner, kan de åskådliggöra något av de drivkrafter som låg bakom uppförandet av bronsålderns många gravmonument. Här återfinns dock en paradox att ta fasta på; för de enda personer som inte kunde påverka och bidra till den omgestaltning av landskapet som uppförandet av den skandinaviska halvöns tusentals gravminnen bidrog till, var de personer vars frånfalle föranledde byggandet av dem! Syftet med att uppföra dessa monument bör därför ha varit fler och mer vittgående än att sörja för den avlidnes hädanfärd.

I denna artikel vill jag försöka demonstrera att likväl som olika monuments placering i landskapet kan tillmätas en betydelse, bör monumentens egna landskap kunna tillskrivas en ekvivalent mening och innebörd. I detta sammanhang vill jag argumentera för att en förskjutning *från den avlidne till de efterlevande i den arkeologiska analysen* (Oestigaard & Goldhahn 2006), kan bidra till en utökad förståelse för forna tiders begravningsceremonier och meningen bakom uppförandet av olika gravmonument. De aktuella gravmonumenten bör därför mer explicit kunna betraktas som en manifestation över de efterlevande, än som en återspeglning av den avlidnes sociala status, rank och gender; för som Lemmy i Motörhead har uttryckt saken: "Dead man tell no tales"!

Den föreslagna perspektivförskjutningen kommer att exemplifieras genom fyra tämligen olikartade gravminnen, som alla är daterade till den äldre bronsålderns period II och/eller III (ca 1500-1100 cal BC); 1) Bredarör i Kivik från sydöstra Skåne; 2) Skelhøj från Jylland; 3) Sagaholmshögen från norra Småland; samt 4) Mjeltehaugen ifrån Giske i Sunnmøre på norska Vestlandet (Fig. 3). Det är tämligen olikartade gravminnen som kommer att behandlas och förutsättningarna för en arkeologisk analys skiljer sig markant mellan de olika monumenten. De är exempelvis utgrävda vid olika tidpunkter med olika metoder, syften och mål. Dokumentationsmaterialet från Mjeltehaugen och Bredarör kan bäst beskrivas som bristfälliga, medan det är betydligt bättre ställt för Sagaholm. Det är dock enbart Skelhøj som uppvisar en utgrävnings- och dokumentationspraxis, med tillbörliga naturvetenskapliga analyser, som uppfyller vår samtids krav och standard. Vidare; Skelhøj, Sagaholm och Mjeltehaugen är alla gravhögar, den senare hade dock ett centralröse, medan Bredarör just är ett brett rör. Bredarör, Sagaholm och Mjeltehaugen utgör tillsammans de mest spektakulära skandinaviska fynden av hållbilder som påträffats i en gravkontext, medan Skelhøj saknar liknande fynd.

Figur 3. Södra Skandinavien med de gravmonument som diskuteras i denna artikel; 1) Bredarör i Kivik; 2) Skelhøj från Jylland; 3) Sagaholm från norra Småland; samt, 4) Mjeltehaugen från Giske i Sunnmøre på norska Vestlandet. Skalan är 200 kilometer.

En sak har de olika exemplen dock gemensamt och det är att de efterlevande på olika sätt och vis manifesterat sig och olika former av reella och imaginära landskap i gravmonumenten. Vi ska nu påbörja den föreslagna perspektivförskjutningen och analysen vid ett besök vid Stenhuvuds norra fot på Österlen i sydöstra Skåne.

Bredarör

Det är få gravmonument som fascinerat arkeologer såsom Bredarör i Kivik (Fig. 4). Allt sedan arkeologins barndom har detta 75 meter breda rör stått i fokus inom bronsåldersforskningen generellt och hållbildsforskningen speciellt. Senare års forskning utgör inget undantag (Goldhahn 2006:26-28). De flesta studier av detta röse har varit fokuserade omkring tre närbesläktade frågeställningar; 1) gravens och hållbildernas datering; 2) den gravlagdes ålder, kön och gender, samt; 3) hållbildernas och gravgåvornas kontinentala förebilder. På senare tid har också gravens hållbilder och deras eskatologiska och kosmologiska betydelse beforskats.

De allra flesta forskare är ense om att de bilder som huggits och bultats in på Bredarörs gravhällar, både har symboliska och kosmologiska konnotationer (Kaul 2004:173-183; Goldhahn 2005:101-109) och att de avbildar en faktisk händelse som en gång utspelade sig på denna plats (Fig. 4). De hällar som fångat arkeologernas intresse har givits nummer 7 och 8, vilka har ansetts återge en begravningsritual för en berest manlig hövding – en nordisk Odysseus (Goldhahn 2005:230-235).

Figur 4. Bredarör i Kivik såsom graven och hållbilderna presenterades för tusentals skolbarn i Sverige från 1930- till 1960-talet. Skolplanchen är framtagen 1936 för P.A. Nordstedt & Söners Förlag och den är målad av Arvid Fougstedt (1888-1949)

Det som intresserar mig i detta sammanhang är i första hand inte den gravlagde själv och hennes eventuella kontakter med omvärlden (Randsborg 1993; Kristiansen & Larsson 2005), utan det faktum att de efterlevande valt att gestalta sig själva och delar av den gravritual som de utförde i samband med gravmonumentets uppförande (Fig. 4); vi ser här dansande ”gråterskor” bärande fågelmasker (?) vilka närmar sig en människa i adorantställning; en hingsthetsning; en människa som framför en (strids-?) vagn; en procession med män (?); ett flertal musikanter; en eldborrningsritual (?); en offerceremoni som utförs av de redan omnämnda ”gråterskorna” vid ett (brons-?) kärl; människor som ledsagas fram till ett avgränsat rum, vilka några tolkat som en symbolisk framställning av gravmonumentet innan det var helt färdigställt, et cetera.

Även om tolkningarna varierar något mellan de enskilda forskarna, så är de flesta ense om att vi här bevitnar någon form av begravningsceremoni som utspelade sig på denna plats för omkring 3 400-3 300 år sedan. Det mest besynnerliga med dessa gravhällar är att dem som denna grav uppfördes för (Goldhahn 2005:246-250), tycks lysa med sin frånvaro på hällarna. Deras död var däremot en händelse som hade efterverkningar för en rad olika människor som alla hade olika roller att fylla i de begravningsceremonier som utspelades på denna plats. De efterlevande verkar därför ha sett och nyttjat möjligheten som döden gett, för att manifesteras sig själva på gravrummets hällar (jfr Fig. 2).

Den bildligt talat symboliska manifestationen av de efterlevande i Bredarörs hällkista understryker det faktum att döden ofta innebär en lika stor – eller större? – förändring för de efterlevande än för dem som gått hädan. Men det var inte enbart de avlidna som begravdes i Bredarör, med dem dog också de sociala band, allianser, rättigheter och skyldigheter samt de maktbefogenheter som de knutit med vänner och fiender i livet (Fig. 5). En av begravningsceremonins mest centrala funktioner var därför att omförhandla och befästa de band som döden löst upp (Oestigaard & Goldhahn 2006). De hädangångna var här ett medium som de efterlevande viste att bruka för andra ändamål.

Figur 5. Foto på några av de sörjande hedersgästerna vid Kung Husseins begravning 1999-02-08 (efter Oestigaard & Goldhahn 2006). Kung Hussein, Jordaniens monark i 46 år, innehade en nyckelposition för stabiliteten i Mellanöstern. När han dog, dog också de sociala band, allianser och förbund som han knutit med olika aktörer i denna segdragna konflikt. För att bibehålla stabiliteten i Mellanöstern var dessa band och allianser tvungna att återknytas och omförhandlas, och ett sätt att göra det var att hedra Kung Hussein vid hans begravning. Denna ärevärdiga gest, eller förpliktelse, förde samman mer än 70 olika statsöverhuvuden; däribland alla nu levande presidenter från USA, FN:s generalsekreterare Kofi Annan, EUs ledare Jaques Santer, et cetera, et cetera. Några av gästerna, som Boris Jeltsin och Vaclav Havel närvarade mot sina läkares rekommendationer. Så väl vänner som fiender kom samman för att omförhandla de band som lösts i och med Kung Husseins död. Denna händelse lär ha varit den enda gång som svurna fiender som Israels premiärminister Benjamin Netanyahu och Nayef Hawatmeh, ledare för Demokratisk Folkfront för Palestinas Befrielse, befunnit sig på en och samma plats – döden har sina egna spelregler.

Här är det värt att understyrka en annan viktig aspekt av detta fascinerade monument: Likväl som Bredår i Kivik utgjorde en väsentlig och påtaglig del av det landskap som det en gång i tiden uppfördes i, så utgör såväl de reella som de imaginära landskap som de hädangångna förfogade över, en väsentlig del av gravmonumentets egna landskap. *Landskapens monument och monumentens landskap utgör två sidor av samma mynt.*

Som vi påtalat ovan utgör Bredår i Kivik en häpnadsväckande maktmanifestation eftersom det kan ha tagit mer än 15 000 arbetsdagar att uppföra. När monumentet väl stod färdigt, vilket utifrån nyligen genomförda ¹⁴C-prov av människoben kan ha tagit upp till flera hundra år (Goldhahn 2005:249), hade omkring 20 hektar mark rensats från sten. Vid den tidpunkten hade monumentet blivit en omistlig och naturlig del av det omkringliggande landskapet, men samtidigt hade det omgivande landskapet blivit en del av detta monument. Enligt min syn på denna dialektiska rörelse bör därför valet av byggnadsmaterial betraktas som en mer aktiv del i skapandet av olika monument – *en sten är inte en sten är inte en sten!* Likväl som olika monument utgör en del av landskapets historia, så ruvar monumentens ”landskap” på sina historier. Hur dessa historier fogades samman bör därmed betraktas som en explicit och medveten handling där de efterlevande hade möjlighet att materialisera såväl ekonomiska, sociala, politiska, estetiska, eskatologiska, ontologiska och kanske även andra dimensioner.

I detta sammanhang har Mats Burström (1992) påtalat att olika rösen ofta är byggda av stenar vars morfologi skiljer sig åt. Detta indicerar att stenarnas ursprungliga placering i landskapet kan ha varit betydelsefull och tillskrivits en vidare innebörd i skapandet av olika monument. Även andra egenskaper såsom stenar av olika bergart, deras färg och form kan ha tillskrivits en betydelse. Det är inte ovanligt att likartade iakttagelser görs vid utgrävningar av olika gravmonument, men det är besvärande svårt att finna några mer explicita studier som tagit detta som utgångspunkt för en arkeologisk analys och tolkning. Ett befriande undantag återfinns vi på centrala Jylland i Danmark.

Skelhøjprojektet

Olika beräkningar gör gällande att det enbart inom Danmarks nuvarande gränser uppförts omkring 85 000 gravhögar i forntiden. Lejonparten av dem är dessutom uppförda under en 400 års period, som sträckte sig från 1500 till 1100 cal BC (Jensen 1998). Av hävd har det varit den gravlagde och hennes gravgåvor som stått i centrum för de arkeologiska analyser som företagits av dessa gravhögar. Men med tanke på att var gravhög sannolikt haft en volym på omkring 200 kubikmeter, vilket implicerar att det lagts ned minst 17 000 000 arbetsdagar för att uppföra de 85 000 gravhögarna, bör de efterlevande inkluderas mer aktivt i de arkeologiska analyserna. Utgår vi till exempel ifrån att 80 procent av dessa gravhögar uppfördes under den äldre bronsålderns period II och III, så innebär det att omkring 34 000 dagsverken spenderades vart år för att uppföra olika gravmonument. Det implicerar vidare att det var dag under period II och III var omkring 100 personer sysselsatta med att bygga gravhögar – bara i Danmark. Då flertalet av de aktuella gravmonumenten haft en betydligt större volym, bör dessa siffror betraktas som ett absolut minimum.

En av alla dessa gravmonument är Skelhøj. Högen, som återfinns invid Konge å på centrala Jylland (Fig. 3), mäter idag omkring 30 meter i diameter och har en restaurerad höjd på omkring fem meter (Fig. 6). Ursprungligen lär monumentet ha varit omkring sju och en halv meter högt. Området runt Konge å är tidigare känt för sina många, stora och rika gravhögar

Figur 6. Skelhøj under utgrävning. Foto: P. Poulsen.

från äldre bronsålder, såsom Trindhøj, Guldhøj, Store Kongehøj och Storehøj vid Tobøl (Jensen 1998; Johansen *et al.* 2004). I flera högar i området har det påträffats välbevarade ekstamkistor, vilka på ett mirakulöst vis bevarat såväl de föremål som de människor som begravdes i dem. I Skelhøjs närområde finns flera boplatser vilka bedömts vara samtida med gravhögen (Laursen *et al.* 2003).

En viktig del av Skelhøjprojektet har varit att öka vår förståelse för de kemiska processer som ligger bakom de kraftiga järnutfällningar som bidragit till de goda bevarandeförhållandena i gravhögar där intakta ekstamkistor påträffats. Genom egenhändigt utförda experiment har projektet kommit fram till att den aktuella järnkapseln uppstår genom en hastig reduceringsprocess där det järn och magan som återfinns i högarnas byggnadsmaterial förvandlas från Fe^{3+} och Mn^{4+} till Fe^{2+} och Mn^{2+} (Breuning-Madsen *et al.* 2001). Denna reduceringsprocess är sannolikt resultatet av en mycket medveten och standardiserad gravritual (Holst *et al.* 2001:133-135), där gravhögens inre delar överösts med stora mängder vatten vid högens uppförande (Breuning-Madsen *et al.* 2001:696).

Utbredningen av högar som uppvisar denna järnkapsel och välbevarade ekstamkistor är mycket begränsad med en tydlig koncentration till de mellersta delarna av Jylland (Holst *et al.* 2001:132-133, Fig. 4), där också Skelhøj är belägen. Dendrokronologiska analyser av de bevarade ekstamkistorna placerar uppförandet av dem till andra halvan av period II, från ca 1425 till 1300 BC (*ibid.*:131-132). De handlingar som gjorde att den aktuella järnkapseln uppstod verkar därmed vara resultat av en mycket formaliserad gravritual med en begränsad utbredning i både tid och rum. Detta intryck förstärktes betänkligt under utgrävningen av Skelhøj.

Redan vid de inledande provborringarna av Skelhøj kunde man fastslå att högen hade en mycket välbevarad järnutfällning som kapslade in gravens inre delar (Holst & Rasmussen 2002). Det gick att fastställa att gravhögen var sammansatt av både gräs- och hedtorv, vilka hämtats från olika platser i det omgivande landskapet (Holst *et al.* 2004:12). Syftet med den efterföljande undersökningen, som pågick mellan 2002 till 2004, var trefaldig: 1) dels ville man studera de mekanismer som gjort att flera ekstamkistor bevarats från bronsåldern till våra dagar; 2) dels ville man explicit studera högens uppbyggnad och högbyggnadens organisation, och; 3) dels ville man genom den välbevarade gravhögen studera hur det omkringliggande landskapet såg ut då monumentet uppfördes (*ibid.*:12-13). Sökarljuset för Skelhøjprojektet var inriktat på de efterlevandes aktiviteter och högbyggnadens roll i det förhistoriska samhället.

För att svara på dessa frågor dokumenterades en mängd olika artificiella sektioner i gravhögen (Fig. 6), sammanlagt fler än 200 stycken (*ibid.*:14). Genom den noggranna dokumentationen av högens arkitektur kan uppförandet av Skelhøj följas steg för steg. Först hade marken för gravbygget renats med eld, varpå den avlidnes vilorum uppfördes. I Skelhøjs fall hade en ekstamkista förankrats i markytan, varefter kistan täckts av en mindre stenpackning. Därefter uppfördes högen (Fig. 7):

Omkring [den centrala stenpackningen] var opført en kuplet høj, og uden på den fulgte fire ca 1,5 m brede ”skaller”, der gradvist udvidede højen, indtil den nåede sin endelige størrelse på ca 29 m i diameter og omkring 7,5-8 m i højden. Den form for skaller optræder ofte i gravhøjene og tolkes som regel som udtryk for forskellige konstruktionsepisoder i forbindelse med nye begravelser i højene.

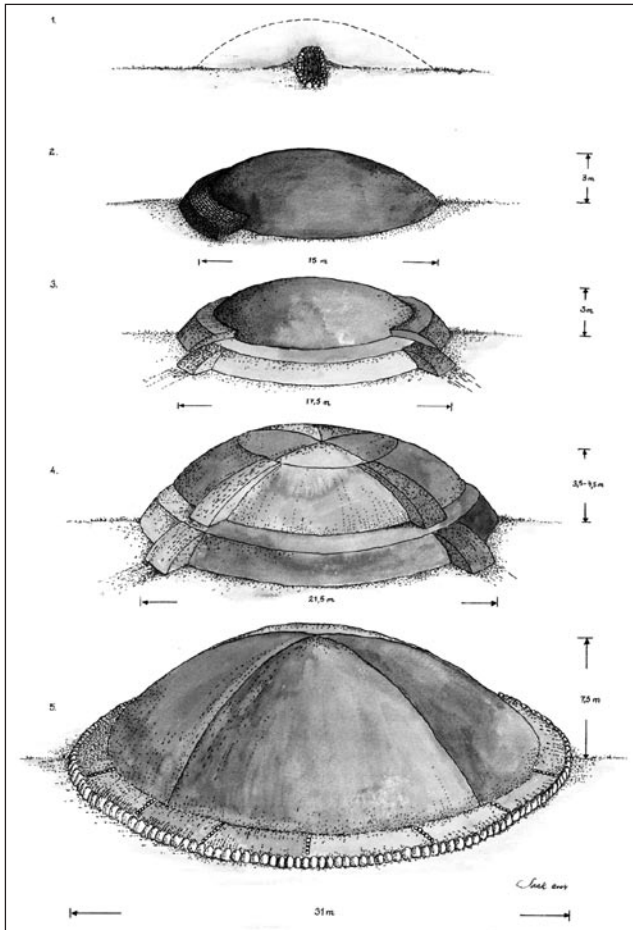
På Skelhøj var det imidlertid tydeligt, at der ikke var tidsmæssig afstand mellem konstruktionen av skallerne, og at de dermed snarere udgjorde en fra begyndelsen planlagt måde at konstruere højen på [...] de yderste tørv i hvert trin var skarpe uden tegn på erosion, hvilket også tyder på, at skallerne er fulgt hurtigt efter hinanden [...] Højkonstruktionen afsluttedes med opkastningen af en krave af gulligt, gruset undergrundsmateriale hele vejen rundt om højen. Uden for dette rejstes en randstenskæde (*ibid*:15-16).

Hela gravhögen i Skelhøj ser ut att följt en noggrann och genomtänkt plan. Detta scenario understryks såväl av de utförda experimenten (Breuning-Madsen *et al.* 2001), som enskilda konstruktionsdetaljer i högen. En sådan var att olika stenar lags i en krans som strålade ut från högen centrum. Dessa strålar av sten återkom på olika nivåer på samma ställe i högkonstruktionen, vilket tydligt indicerar att de som adderade de olika lagren av torv och sten i Skelhøj hade kännedom om de konstruktionsdetaljer som låg fördolda i de undre torvlagren (Holst *et al.* 2004:16, Fig. 4). En annan observation av betydelse i detta sammanhang, var att högen uppförts i olika sektioner (*ibid*:17; Thrane 1984). Vid flera tillfällen kunde dessa sektioner följas på samma plats genom samtliga nivåer av torv i gravmonumentet; från röret som kapslade in ekstamkistan, till högens sista lager torv! Utgrävarna tolkar detta som resultatet av en strikt arbetsdelning som efterföljts genom hela den begravningsceremoni som resulterade i Skelhøj (Fig. 7):

Der var markante forskelle i tørvematerialet fra sektion til sektion, hvilket tyder på, at hver sektion har haft sit tørvetagningsområde. I profilerne kan man se på tørvens overlap, at de enkelte sektioner er opbygget nogenlunde sideløbende. I dybere niveau kunne det også iagttages, at de forskellige sektioner havde separate transportveje eller jordramper til at bringe materialet op i højen. Sektionsinddelningen tolkes som et tegn på en opdeling af byggearbejdet i flere byggehold (Holst *et al.* 2004:17).

Skelhøjprojektet är ett utmärkt exempel på den perspektivförskjutning – *från de döda till de efterlevande* – som undertecknat efterlyst ovan. Såväl den strikt planerade konstruktionen av Skelhøj; den mycket speciella gravritualen med den kraftiga vattenösningen; de olika arbetslagen som avtecknar sig i högens olika sektioner och som kunde följas i olika steg av monumentets tillkomst; samt de speciellt utvalda områdena som torven till högen hämtats ifrån, pekar entydigt mot att denna rituella praktik syftade till att manifesteras de efterlevande i det slutgiltiga monumentet (Fig. 7). När monumentet i Skelhøj stod färdigt, utgjorde det ett påtagligt dokument och manifestation över de grupper som tillsammans uppfört högen. Monumentet kan därmed tolkas som ett gemensamt minne som inte enbart restes till den avlidnes ära, utan – kanske främst – också som en manifestation över den sociala organisation som berördes av den avlidnes frånfalle (jfr Fig. 2 och 5).

Vem den senare personen var, vars frånfalle utlöste denna strikt regisserade begravningsceremoni, vet vi inte. Vad vi kan säga är att hon var lika frånvarande då Skelhøj uppfördes, som vid utgrävningen 3 400-3 300 år senare; det enda fynd som påträffades i gravhögen var en spade från 1800-talet då gravhögens centrala delar skövlats på jakt efter gods och guld!

Figur 7. Rekonstruktion av Skelhøjs uppbyggnad. Rekonstruktionsteckning av Svend Aage Knudsen (efter Holst et al 2004: Fig. 7).

Sagaholmshögen

Det är sannolikt att sammanfogandet av de olika delarna av ett gravmonument som Skelhøj, med sin intrikata uppbyggnad, inrymde föreställningar som gav uttryck för samhällets ideologiska sidor. De trosföreställningar som de olika byggnadselementen gav uttryck för i Skelhøj är dock svåra att fånga från vår horisont här och nu. Trots det är det fullt möjligt att tänka sig att såväl gravhögens placering i landskapet som de olika element som sammanfogades till det färdiga monumentet rymde konnotationer av ideologisk art.

Något som kan ge belägg för dessa antaganden är att placeringen av olika typer av fornlämningar under bronsåldern ofta följer ett tydligt mönster. Såväl placeringen av högar, rösen, boplatser, hållbilder, depåer och skärvtenshögar tycks följa vissa gemensamma normer och föreskrifter, vilket kan tolkas som att olika delar av bronsålderns landskap tillskrevs olika betydelse. Här är det intressant att notera att särskilda "naturliga" element tycks ha innehaft en liknande funktion och betydelse inom olika sfärer av bronsåldersmänniskornas religiösa och rituella praktik. Så tycks vatten vara ett centralt element av betydelse i olika gravritualer (se Skelhøj här ovan); vid producerandet och deponerandet av skärvad sten; för lokalisering och betydelsen

av olika hållbilder; för deponerandet av olika bronsföremål; samt för placeringen av olika bronsåldersrösen. De olika rituella fälten tycks vara länkade till varandra på ett lika intrikat som meningsfullt sätt, vilket troligen kommer sig av att de olika fälten är relaterade till en gemensam övergripande trosföreställning.

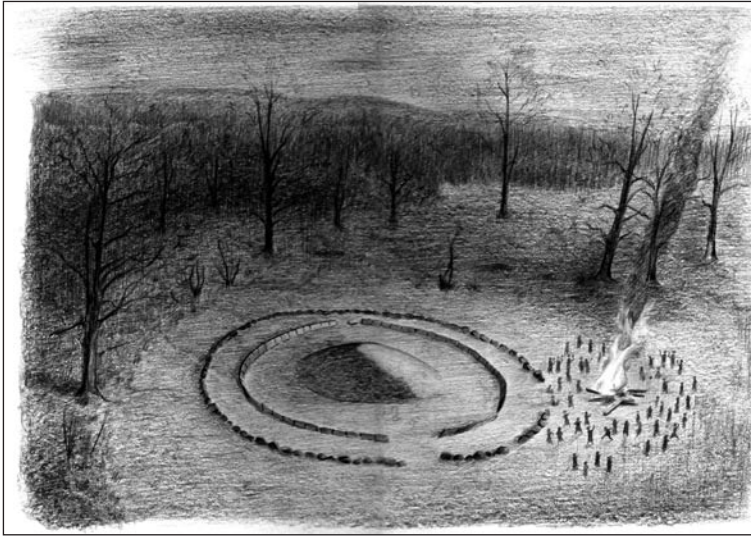
Vi skall inte förlora oss i olika fornlämningars placering i landskapet mer än att konstatera att denna placering inte var slumpartad. Men om vi betraktar denna vetenskap mer som en utgångspunkt än som en slutsats, kan vi också vända på detta resonemang och hävda att delar av landskapet och dess placering i olika monument torde ha skett utifrån lika medvetna val vilka sannolikt inrymde ideologiska konnotationer.

Ett belysande exempel på detta och hur en specifik arkitektonisk detalj i ett monument återspeglar sin ursprungliga placering i landskapet, är kantkedjan från Sagaholmshögen. Denna kantkedja, med sina talrika hållbilder, saknar ännu motstycke inom nordeuropeisk arkeologi (Fig. 8, 9). Var håll i kantkedjan är bruten och bearbetad med prickhuggningar i syfte att foga samman de ursprungligen omkring 100 hållarna till en lätt utåt lutad solrosliknande kantkedja. Denna kantkedja är konstruerad av en lika exklusiv som specifikt utvald sandsten som går under benämningen Visingsöformationen (Goldhahn 1999:134-139). Denna bergart, som är lätt rödaktig till färgen, återfanns endast i brytbart skick på några få platser under bronsåldern. Då några av hållarna från Sagaholm uppvisar ursprungliga cortexytor som är strandvallade har hållarna med största sannolikhet brutits vid någon av de förekomster av sandsten som återfinns vid sjön Vätterns strandzon (*ibid*:135, Fig. 6.14). Troligen har detta skett på Visingsö där sandstenen naturligt skiktat sig i ”färdiga hållar” med samma storlek och form som hållarna från den aktuella kantkedjan (Fig. 8). Som fåglarna flyger är det sex mil tur och retur mellan Sagaholm och Visingsö.

Figur 8. Gravhällarna från Sagaholm har troligtvis brutits vid ett stenbrott vid vattenbrynet på Visingsö.
Foto: Harry Bergenblad (efter Goldhahn 1999).

Utifrån dessa iakttagelser är det uppenbart att den ursprungliga liminala placeringen av sandstenen till Sagaholmshögens bildhällar, i övergången mellan denna värld och underjorden (Fig. 8), på ett mycket tydligt och överbevisande sätt rekapituleras i hällarnas liminala placering i gravhögens kantkedja, där de kom att markera en gräns mellan de levande och döda (Fig. 9). I båda fallen utgör den röda sandstenen en gräns mellan det kända och det okända – ”det andra”. Sandstenshällarnas ursprungliga placering i landskapet var därmed avgörande för hur de kom att användas i gravmonumentet. I det aktuella fallet är det tydligt att dessa högst medvetna val gjordes utifrån andra motiv än att de efterlevande skulle manifesteras sig i det slutgiltiga monumentet.

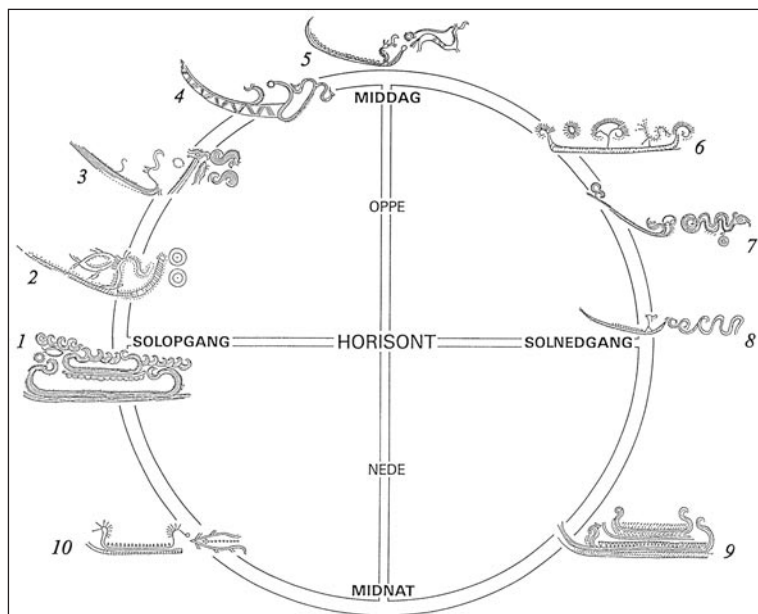

Figur 9. Sagaholmshögen under uppförande. Rekonstruktionsteckning av Hans Norberg (efter Norberg 2004).

Kantkedjan från Sagaholmshögen uppvisar mer än 30 djurmotiv varav merparten kan tolkas som hästar. I tidigare arbeten har jag tolkat den mycket omsorgsfullt konstruerade kantkedjan som en materialiserad kosmologisk metafor för solens dagliga reinkarnation, såsom detta kommer till uttryck i den kända solskivan från Trundholm mosse på Sjælland och på ikonografin på den yngre bronsålderns rakknivar som återfunnits inom Danmarks nuvarande gränser (Fig. 10):

Med solens eviga återfödelse som en sammanhållande metafor, och med graven som en materialiserad sinnebild av solens återfödelse, genomlevde deltagarna av begravningsritualen i Sagaholm en vital del av sin kosmologi och skapelsemyt. Tunga och dräktiga drar hästarna på gravhällarna [denna] solsymbol, runt runt i sin eviga ban, manande den avlidne att återfödelse – såsom solen återfördes var dag av sin springare (Goldhahn 1999:204).

Här återfinns vi möjligen ytterligare en anledning till valet av bergart till kantkedjans hällar – den röda färgen! Likväl som solens intensitet och kraft varierar under sin årliga cykel, så varierar solens uppenbarelse under sin dagliga resa. Vid gryning och skymning är solen något

Figur 10. En illustration över hur Flemming Kaul (2005: 264) tänker sig bronsålderns mytologiska föreställning över solens dagliga reinkarnation (illustration efter Kaul 2000): "Solens rejse starter med solopgang i horisontens venstre side med motivet, hvor fisken hjælper solen fra natskibet til morgenskibet. Derefter får fisken lov til at rejse med på skibet en tid, indtil den fortæres af en rovfugl. Da kan (sol)hesten overtage transporten fra formiddagsskibet. Hesten trækker solen væk fra skibet. Hesten overdrager solen til eftermiddagsskibet – hesten lander på skibet. Slangen overtager solen fra eftermiddags-skibet. Om natten sejler solskibene mod venstre gennem underverdenen, hvor solen ej er synlig – den er 'død', mørk, kan ej ses, lyser ikke. Fisken er med om natten, klar til at udføre sin vigtige mission ved solopgang."

svagare men större, vilket beror på en optisk illusion, medan den blir mindre men hetare under dygnets ljusaste timmar. Då solen minskar i storlek så skiftar hon färg, från röd till vit, och samtidigt blir hon intensivare och starkare – *Panta Rei!* Det medvetna valet av den röda sandstenen i Sagaholm skulle därmed kunna ges en fördjupad eskatologisk och kosmologisk betydelse då den röda färgen inte bara replikerar solens liminala tillstånd då dagen gryr och skymmer, utan också det liminala tillstånd som döden själv utlöst (jfr Goldhahn 1999:134-139, 197-208).

I fallet Sagaholm är det tydligt att bronsålderssamhällets kosmologi stod i ett dialektiskt förhållande till samhällets eskatologi. På samma vis förhåller det sig med monumentets placering i landskapet och hur detta landskap återskapades i monumentet.

Med dessa insikter behöver vi inte förglömma de efterlevandes göranden och låtanden i Sagaholm (Fig. 9). Likt Skelhøj, var uppförandet av denna gravhög en mycket utdragen och komplicerad process med en mängd små intrikata konstruktionsdetaljer (Goldhahn 1999:99-139). Att materialet till de bildförsedda sandstenschällarna hämtades från Visingsö, tillsammans omkring 100 hällar vilket utgör minst fem kubikmeter sandsten, innebar sannolikt att de efterlevande manifesterade sig i det slutgiltiga monumentet liksom de gjort i de tidigare exemplen från Bredarör och Skelhøj. Döden hade sina egna spelregler där nära och kära, vänner och

fiender, hade sin egen agenda vid den begravningsceremoni som resulterade i gravhögen Sagaholm (jfr Fig. 2, 5).

Ett sätt att diskutera hur olika grupper och identiteter manifesterat sig i ett monument som Sagaholm är att vända sökarljuset mot bilderna som fästs på de olika hållarna. Trots att hållarna brutits på en och samma plats är det uppenbart att de olika bilderna ristats, huggits, slipats och bultats fram av olika personer (Goldhahn 1999:51-79). Alla skeppen på Sagaholmshögens hållar är till exempel mycket olika både sin stil men också genom den teknik som använts vid framställan av bilderna (jfr håll No 4, 6, 22, 25, 26, 32 och 34); Några skepp är prickhuggna, andra djuphuggna och efterslipade, vissa har inristade detaljer, andra är framställda med fyra olika tekniker (*ibid*:78). De andra motiven uppvisar liknande skillnader.

Utifrån dessa iakttagelser är det uppenbart att hållbilderna i Sagaholm är framställda av flera olika personer som besatt olika grader av skicklighet och tekniska färdigheter. Detta förstärker intrycket från Bredarör att olika grupper av efterlevande – vilka sannolikt hade olika ålder, kön, genus, status och rank – var närvarande och manifesterade sig i gravmonumentet.

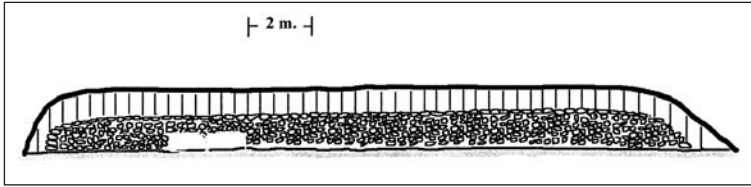
Detta är också påtagligt i vårt sista exempel, Mjeltehaugen från Giske i Sunnmøre på norska Vestlandet.

Mjeltehaugen från Giske

Likt Bredarör och Sagaholm tillhör Mjeltehaugen från Giske Skandinavians mest kända hållbilder från gravkontext. Hållbilderna från Mjeltehaugen påträffades på 1840-talet vid en rovgrävning varefter gravhögen undersöktes av Wilhelm Christie. Mjeltehaugen var då 30 meter i diameter och omkring två meter hög (Fig. 1). En andra undersökning utfördes under slutet av 1870-talet av Anders Lorange. Fynduppgifterna från dessa undersökningar är tämligen sparsamma och allt sedan Lorange's dagar har det diskuterats om de fragmentariska skifferhållarna med hållbilderna tillhört en kista bestående av åtta hållar, eller åtta hållar som täckt var sin hållkista (Marstrander 1963; Mandt 1983, 1991).

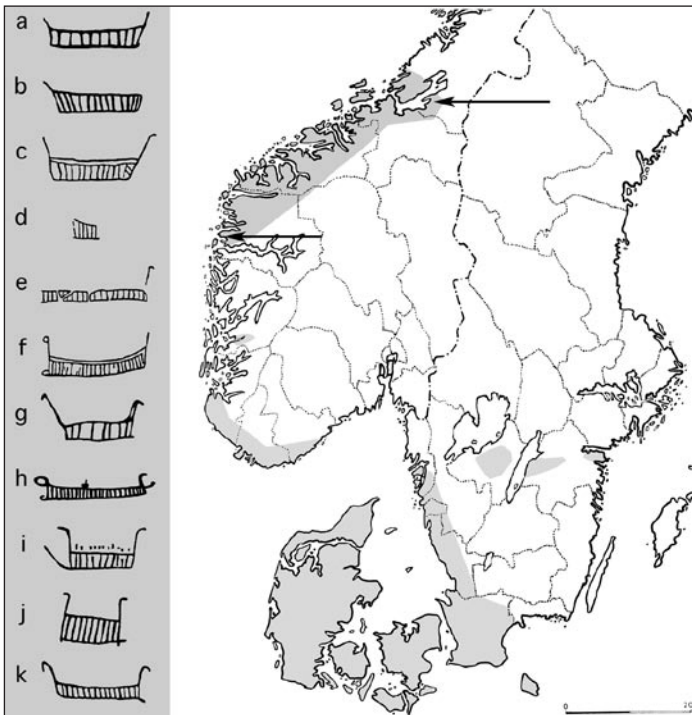
Den senaste revideringen av Mjeltehaugen och dess fynd har presenterats av Trond Linge (2004) som menar att de fragmentariska hållarna sannolikt härrör från två större hållar som var drygt en meter breda och två meter långa. Var och en av hållarna har troligen täckt fyra mindre hållkistor (Linge 2005). Var hållkista har haft ett skepp vänt ned mot de (åtta?) människor som först har kremerats och sedan begravts i de olika hållkistorna. Då vi inte känner några tillsvarende gravminnen från senneolitikum i det nuvarande Norge och då de ristade hållarnas ikonografi uppvisar tydliga paralleller till ornamentiken på olika metallföremål som är samtida med den äldre bronsålderns höggravskick, menar Linge att Mjeltehaugen och dess hållbilder bör dateras till bronsålderns period II eller III (Linge 2004:81-92). Utifrån de antikvariska källorna verkar Mjeltehaugen ha uppförts i flera steg som utifrån exemplet med Skelhøj och Sagaholm kan tänkas avspegla olika steg i en begravningsceremoni. Först har hållkistorna med sina dekorerade kistlock färdigställts. Därefter verkar ett röse ha adderats som kapslade in de förra varpå ceremonin avslutades med uppförandet av en hög (Fig. 11).

Även om det kan resas invändningar till flera av dessa detaljer, en osäkerhet vi aldrig får förglömma, finner jag Linges genomgång stringent och trovärdig (även Mandt & Lødøen 2005), varför jag valt att ta denna som utgångspunkt för den fortsatta analysen.

Figur 11. En schematisk framställning över Mjeltehaugens uppbyggnad (efter Linge 2004).

Det är flera aspekter av detta märkvärdiga fynd som jag vill ta fasta på; 1) Mjeltehaugens gravskick är unik i området. Det vanligaste och närmast allenarådande monumental gravskicket i det lokala närområdet i Sunnmøre utgjordes av rösen. Så vitt vi vet så utgör Mjeltehaugen därmed det nordligaste fyndet av en gravhög i norra Europa som kan dateras till äldre bronsålder. Höggravskicket uttrycker i detta fall en inter-regional identitet; 2) Skeppsmotiven som ristats in på hällarna har en regional stil med begränsad utbredning i tid och rum; 3) hällarnas bergart är mycket sällsynt och förekommer inte i Mjeltehaugens direkta närområde, samt; 4) dessa lokala, regionala och inter-regionala identiteter är alla sammanvävda och manifesterade i det slutgiltiga gravmonument som vi känner som Mjeltehaugen (Fig. 12).

Figur 12. En figur över Mjeltehaugens kognitiva landskap. De troliga stenbrotten till de aktuella hällarna i Sunnfjord och Trøndelag är markerade med en pil. Skeppen i figuren kommer ifrån; a - Auran; b - Leirfall; c - Røkke; d - gravhällen från Skjervoll; e - Mjeltehaugen; f - Krabbestig; g - Domba; h - Unneset; i - Leirvåg; j - Leirvåg; k - Vangdal i Hardanger. Ljus grå avser områden med kända höggravar i Skandinavien; Mörk grå avser områden där skepp av Mjeltehaugstyp är flitigast förekommande; Rösen förekommer lokalt runt hela den skandinaviska halvöns kust utom längs Skånes södra kust där de är mer sällsynta. Skeppen i figuren är inte i skala (efter Goldhahn & Østigård 2006).

Det kontinentalt doftande höggravskicket introduceras på allvar i Skandinavien under den äldre bronsålderns period Ib och II (en förelöpare ses i enkelgravskicket på Jylland under den sista halvan av det tredje årtusendet cal BC). I Norge är det främst på Jæren och Lista samt i Rogaland som höggravskicket vinner mark. Det nordligaste området med detta gravskick härrör från Etne i Sunnhordaland (Mandt 1972). Norr om Rogaland är det rösen som är det dominerande monumentala gravskicket under denna tid (Mandt 1991; Sognnes 2001). Mig veterligt är det endast Mjeltehaugen som avviker från detta mönster.

Med uppförandet av Mjeltehaugen, som lär ha tagit omkring 710 arbetsdagar att uppföra enligt Baudous beräkning, ser vi alltså hur två olika former av gravskick vävs samman, det mer lokala och regionala rösegravskicket och det mer inter-regionala höggravskicket. Utifrån den föreslagna perspektivförskjutningen – *från de döda till de efterlevande* – kan detta uppfattas som om olika grupper närvarat och manifesterat sig och sina identiteter i det färdiga monumentet. Analogin till Skelhøj är påtaglig, men där var det en rigorös social arbetsdelning som kunde följas genom uppförandet av gravmonumentet. Om vi väljer att betrakta de olika ”gravskicken” i Mjeltehaugen som olika faser i ett och samma monument, kan detta tolkas som om att det var olika sociala segment som var ansvariga för genomförandet av olika faser av den aktuella begravningsceremonin. Lokala och regionala grupper avlöstes av inter-regionala.

I detta sammanhang är det återigen värt att vända sökarljuset till de inkapslade hållbilderna. Här är de två saker jag ämnar framhålla, dels den regionala stil som hållskeppen ristats i, dels det medvetna valet av bergart. Mjeltehaugens hållar är till största del dekorerade med abstrakta ornament, vars konnotationer är svåra att fastställa. Både Marstrander (1963) och Malmer (1971) har föreslagit att hållarnas zig-zagmönster med tillhörande ”fransar” kan ha haft textilier som förebild, men trots att denna tolkning är kittlande så saknas det samtida textilynd med liknande mönster- och fransteknik. De figurativa motiven på Mjeltehaugens hållar föreställer skepp. Utifrån Linges rekonstruktion har dessa varit åtta till antalet. Till skillnad mot Sagaholm är skeppen från Mjeltehaugen mycket enhetligt utförda, både vad det gäller teknik och dess stil, vilket bör få implikationer för vår tolkning.

Mjeltehaugsskeppens stil är mycket driven med närmast vertikala för- och akterlinjer. Av kända anledningar är liknande hållbilder svåra att datera. Flera forskare har velat förlägga dem till senneolitikum, men denna datering saknar stöd från säkert daterade kontexter. Mjeltehaugen skulle då utgöra ett unikum. Därtill är abstrakta mönster vanligt förekommande i olika höggravssammanhang från period II och III i det närbelägna Rogaland (Syvertsen 2003). Då de aktuella skeppen har förstavar som avslutas i djurhuvuden bör de inte vara äldre än bronsålderns period II och III. Skeppen har därtill en stabilisator i akterpartiet, vilket är ett typologiskt drag som är vanligt under period I och II (Kaul 1998). En datering av Mjeltehaugen till period II känns därför mest plausibelt (även Mandt & Lødøen 2005:127).

En annan anledning till att Mjeltehaugens skepp är svåra att datera är att liknande skeppsmotiv har en mycket begränsad utbredning (Fig. 12), en utbredning som i huvudsak sträcker sig från Sunnfjord i söder till Trøndelag i norr (Linge 2004:102). Liknande hållskepp – Mandts (1991) typ A1 – känner vi bland annat från Leirvåg på Atløy, Unneset, Domba och Krabbestig från området söder om Mjeltehaugen, samt från Leirfall, Auran, Røkke och Ydstines från Trøndelag i norr (Sognnes 2001). Förutsatt att den medvetna skeppsstilen varit meningsbärande ligger det nära till hand att tolka denna skeppstyps utbredning som att det förelegat någon form av regional identitet inom detta område som uttrycktes genom detta medium.

Den senare tolkningen kan vinna visst stöd i det faktum att Mjeltehaugens gravhällar är utförda i en bergart som saknas i högens direkta närområde. Hällarnas bergart, som består av en "greenish-grey, fine-grained, schistose meta-greywacke with rusty, weathered layers rich in carbonate" (Askvik 1983:33), är i dagsläget endast känd från två olika områden; vid Stavfjorden och Atløy i Sunnfjord samt från de centrala delarna av Trøndelag (Fig. 12). Den för ändamålet utvalda bergartens förekomst sammanfaller därmed – mer eller mindre – med den kända utbredningen av skeppsmotiv av Mjeltehaugstyp, Mandts skeppstyp A1!

Både bergarten till de bildförsedda gravhällarna från Sagaholm och Mjeltehaugen var specifikt utvalda. I exemplet Sagaholm hade sandstenshällarna hämtats omkring 30 kilometer från den plats där högen kom att uppföras. För Mjeltehaugens vidkommande är avståndet ännu längre; till Sunnfjord är det omkring 100 sjömil och till Trøndelag är det omkring 150 sjömil! Beroende på väder och vind motsvarar dessa avstånd en enkel resa på omkring tre till fem dagar med en paddlande farkost (Linge 2004:103), men med tanke på att de aktuella farvattnen tillhör de farligaste i norra Europa bör dessa resor ha tagit längre tid (Mandt 1983:30).

Det är inte möjligt att på geologisk väg bedöma från vilket av områdena som de aktuella skifferhällarna hämtats. Liknande skepp är, som redan omnämnts, avbildade i båda områdena. Det är dock flera omständigheter som talar för att de hämtats i Trøndelag; dels så återfinns det flera kända gravhällar i området, från Steine, Rishaug och Skjervoll (Sognnes 2001). Gravhällen från Skjervoll är därtill utförd i en "identisk" bergart (Askvik 1983:33) och med en likartad teknik som hällarna från Mjeltehaugen; dels så återfinns det flera geometriska hållbildsmotiv på Leirfall i Stjørdal som uppvisar stora likheter med de abstrakta mönstren på gravhällarna från Giske (Nilsen 2005).

Även om de flesta omständigheterna pekar mot att gravhällarna hämtats från Trøndelag, så tror jag att förekomsten av en liknande bergart i Sunnfjord var känd för de efterlevande som sörjde för uppförandet av Mjeltehaugen. En anledning till detta är att det känns besvärande att bergartens förekomst på Atløy sammanfaller med Sunnfjords största förekomst av hållbilder vid Leirvåg (Mandt 1991). Här återfinns även flera Mjeltehaugsskepp av Mandts typ A1!

De ovan gjorda iakttagelserna är sammanfattade i Figur 12 som visar att såväl reella som imaginära landskap har manifesterats i olika gravmonument. I fallet med Mjeltehaugen är det tydligt att såväl lokala, regionala som inter-regionala identiteter är vävda samman med varandra i det färdiga gravmonumentet. De dödas monument var också ett monument över de levande.

Sammanfattning

I denna artikel har jag på olika sätt och vis försökt att argumentera för att det behövs en perspektivförskjutning inom studiet av döden som ett meningsskapande fenomen i det förflutna; från de döda till de efterlevande, samt från frågan om hur olika monument placeras i landskapet till hur olika reella och imaginära landskap återskapas i olika monument. Döda människor bygger inga monument. Bronsålderns gravmonument bör därför mer explicit betraktas som ett monument över de (efter-) levande än de döda. Likväl som monumentens placering i landskapet har en historia att berätta, berättar monumentens egna landskap en historia.

1) I fallet med Bredarör har vi sett hur olika grupper av människor bidrog till begravningsceremonins genomförande, men också hur de efterlevande har manifesterat sig själva på Bredarörs gravhällar. Likväl som den avlidnes ontologiska status ändrades i och med att döden gästade, ändrades och omförhandlades de efterlevandes status i levande livet (Fig. 4).

2) I fallet med Skelhøj har vi genom utgrävningarnas enastående dokumentation kunnat påvisa att olika delar av ett gravmonument uppförts av jord och torv som hämtats från olika delar av det närbelägna landskapet. Olika arbetslag arbetade här sida vid sida. Monumentet vart därmed inte bara ett monument över den avlidne, vem hon nu var, utan lika mycket ett monument över den gemenskap och samhandling som krävdes av de efterlevande för att uppföra detta monument. Gravhögens jord, som hämtats på olika ställen, utgjorde därmed en symbolisk manifestation för olika grupper och deras identitet i det färdigställda gravmonumentet (Fig. 7). Likväl som monumentet minde om den avlidnes liv och eftermäle, utgjorde det ett minne och manifestation över de efterlevande.

3) I fallet Sagaholm, har vi förstärkt denna insikt genom att föreslå att olika "hällristare" (sic!) med olika kön, ålder och status samt olika tekniska färdigheter har manifesterat sig på kantkedjan genom att hugga in olika typer av hällskepp. Här har vi även kunnat se hur människors kosmologi vävdes in i gravmonumentet genom att olika konstruktionsdetaljers ursprungliga liminala placering i landskapet, återskapades i gravmonumentets inre landskap (Fig. 8, 9). Här argumenterades det för att hällarnas röda färg var av vikt eftersom de replikerar solens egna liminala tillstånd mellan dag och natt.

4) För Mjeltehaugens vidkommande har vi sett hur såväl lokala, regionala som inter-regionala gruppidentiteter vävdes samman i det slutgiltiga gravmonumentet (Fig. 12). Både gravhällarnas egna historia som dess ikonografi, understryker vikten av att studera relationen mellan gravmonumentets placering i landskapet och de enskilda landskapselementens placering i gravmonumentet.

Det är min förhoppning att den föreslagna perspektivförskjutningen – *från de döda till de efterlevande* samt från *landskapens monument till monumentens landskap* – kan bidra till att blottlägga nya aspekter på såväl forntida som samtida begravningsritualers mening och innebörd.

Summary

From monuments in landscape to landscapes in monument. Dead people do not build any monuments. Despite this rather obvious fact, most studies of death and burials in archaeology focus on the deceased person, his or her status, rank or gender. By shifting focus from the deceased person to those who built the monument, from the dead to the living and from the monuments in landscape to landscapes in monument, it is argued that we can add new perspectives on the meaning of death, burial rituals and monuments in the past as well as in the present. To exemplify this analytical shift, four different monumental burials which are dated to approximately 1400 to 1300 cal BC are discussed; Bredarör in Kivik from South-East Sweden, Skelhøj from Jutland, Sagaholm from the northern parts of Småland in South Sweden, and Mjeltehaugen from Giske in Sunnmøre in Western Norway.

Litteratur

- Askvik, H. 1983. Petrography of the Mjeltehaugen slabs. *Norwegian Archaeological Review* 16 (1): 33.
- Baudou, E. 1968. *Fornfida bebyggelse i Ångermanlands kustland*. Arkiv för Norrländsk Hembygdsforskning XVII. Härnösand.
- Bradley, R. 1999. *The significance of monuments. On the shaping of the human experience in Neolithic and Bronze Age Europe*. Routledge. London and New York.
- Bruening-Madsen, H., Holst, M.K. & Rasmussen, M. 2001. The chemical environment in a burial mound shortly after construction – an archaeological-pedological experiment. *Journal of Archaeological Science* 28: 691-697.
- Burström, M. 1992. Rösesten – naturlig tillgång och kulturellt val. I: Englund, L.-E. (red.) *Arkeologi i Värmland. Fornminnesinventeringen 1991 Säffe, Grums, Kils och Arvikas kommuner*: 40-43. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Gansum, T. 2002. Fra jord til handling. I: Jennbert, K., Andrén, A. & Raudvere, C. (red.) *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritua*: 249-286. Nordic Academic Press/Vägar till Midgård No 2. Lund.
- Goldhahn, J. 1999. *Sagaholm – hällristningar och gravritual*. Studia Archaeologica Universitatis Umenensis No 11. Umeå.
- Goldhahn, J. 2005. *Från Sagaholm till Bredarör – hällbildsstudier 2000-2004*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 62. Göteborg.
- Goldhahn, J. 2006. *Hällbildsstudier i norra Europa – trender och tradition under det nya millenniet*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 64. Göteborg.
- Holst, M. K., Breuning-Madsen, H. & Rasmussen, M. 2001. The south Scandinavian barrows with well-preserved oak-log coffins. *Antiquity* 75: 126-136.
- Holst, M.K. & Rasmussen, M. 2002. *Presentation af Skelhøjprojektet*. Historisk-Arkeologisk Forsøgscenter. Lejre. www.lejre-center.dk
- Holst, M.K., Rasmussen, M. & Breuning-Madsen, H. 2004. Skelhøj. Et bygningsværk fra den ældre bronzealder. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2004:11-23.
- Jensen, J. 1998. *Manden i kisten. Hvad bronzealderens gravhøje gemte*. Gyldendal. København.
- Johansen, K.L., Laursen, S.T. & Holst, M.K. 2004. Spatial patterns of social organization in the Early Bronze Age of South Scandinavia. *Journal of Anthropological Archaeology* 23: 33-55.
- Kaul, F. 1998. *Ships on Bronzes. A study in Bronze Age religion and iconography*. PNM Studies in Archaeology & History vol. 3. Copenhagen.
- Kaul, F. 2000. Solsymbolet. *Skalk* 2000 (6): 28-31.
- Kaul, F. 2004. *Bronzealderens religion*. Nordiske Fortidsminder, Serie B: bd 22. København.
- Kristiansen, K. & Larsson, T. B. 2005. *The rise of Bronze Age societies. Travels, transmission and transformations*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Larsson, L. 1993. Relationer till ett röse – några aspekter på Kiviksgraven. I: Larsson, L. (red.) *Bronsålderns gravhögar*: 135-149. University of Lund Institute of Archaeology, Report Series No 48. Lund.
- Laursen, S.T., Johansen, K.L., Holst, M.K. & Rasmussen, M. 2003. Høje, landskab og bosættelse. Rekognosceringer ved Tøbøl-Plogstrup-højgruppen. *Kuml*: 157-177.
- Linge, T.E. 2004. *Mjeltehaugen – fragment frå gravritual*. Opublicerad hovedfagsoppgave framlagd vid Arkeologisk Institutt vid Universitetet i Bergen.
- Linge, T.E. 2005. Kammeranlegget i Mjeltehaugen – eit rekonstruksjonsforslag. I: Goldhahn, J. (red.) *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12*: 537-570. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Malmer, M.P. 1971. Bronsristningar. *Kuml* 1970: 189-210.
- Mandt Larsen, G. 1972. *Bergbilder i Hordaland*. Årbok for Universitetet i Bergen. Humanistisk Serie 1970(2). Bergen.
- Mandt, G. 1983. Tradition and diffusion in West-Norwegian rock art. Mjeltehaugen revisited. *Norwegian Archaeological Review* 16(1): 14-32.
- Mandt, G. 1991. *Vestnorske ristninger i tid og rom. Kronologiske, korologiske og kontekstuelle studier*. Bd 1-2. Opublicerad doktorgradsavhandling framlagd vid arkeologiskt institutt vid Bergens universitet. Bergen.
- Mandt, G. & Lødøen, T. 2005. *Bergkunst. Helleristningar i Noreg*. Det Norske Samlaget. Oslo.

- Marstrander, S. 1963. *Østfolds jordbruksristninger. Skjeberg*. Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning Serie B: Skrifter LIII. Oslo.
- Mauss, M. 1990. *The Gift*. Routledge. London.
- Nilsen, T.B. 2005. *Vedrørende en bergkunstlokalitet i Stjørdalen. En kaususstudie av Leirfallristningene, med fokus på kronologi og tolkning*. Masteroppgave vid Institutt for Arkeologi og Religionsvitenskap, NTNU. Trondheim.
- Norberg, H. 2004. *Presentation av historiskt material. Att skapa en interaktiv presentation om Sagaholmsgraven*. Opubl. examensrapport vid Institutionen för Innovation, Design och Produktutveckling, Mälardalens Högskola. Eskilstuna.
- Oestigaard, T. & Goldhahn, J. 2006. From the dead to the living: funeral ceremonies as transaction and re-negotiations. *Norwegian Archaeological Review* 39 (1): 27-48.
- Olivier, L. 1999. The Hochdorf "princely" grave and the question of the nature of archaeological funerary assemblages. I: Murray, T. (red.) *Time and Archaeology*, 109-138. Routledge. London.
- Ragnesten, U. 2005. En rösemiljö i Arendal på Hisingen i Göteborg – ett komplext rituellt område. I: Goldhahn, J. (red.) *Mellan sten och järn. Rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12* 353-383. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No 59. Göteborg.
- Randsborg, K. 1993. *Kivik. Archaeology and iconography*. Acta Archaeologica 64 (1). Munksgaard.
- Rausing, G. 1993. Mounds, monuments and social mobility. I: Larsson, L. (red.) *Bronsålderns gravhögar*, 191-196. University of Lund Institute of Archaeology, Report Series No 48. Lund.
- Sognnes, K. 2001. *Prehistoric imagery and landscapes: Rock Art in Stjørdal, Trøndelag, Norway*. BAR International Series No 998. Oxford.
- Syvrtsen, K.I.J. 2003. *Ristninger i graver – graver med ristninger. Om ristningers mening i gravminner og gravritualer. En analyse av materiale fra Rogaland*. Opublicerad hovedfagsoppgave framlagd vid Arkeologisk Institutt vid Universitetet i Bergen.
- Thrane, H. 1984. *Lusehøj ved Voldtofte – en sydvestfynsk storhøj fra yngre bronzealder*. Fynske Studier XIII. Odense.

